

ADABIYOTDA ARUZ POETIKASINI O'RGANISH

Kuvatova Nafisa Zayerjanovna
SamDChTI akademik litseyining
Ona tili va adabiyoti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada aruz vazni, uning adabiyotga kirib kelishi, aruz so'zining kelib chiqishi, aruzni bilishning ahamiyati tahlil qilinadi. Tahlil asosida aruz she'riy tizimi ham kvantitativ she'riy tizim hisoblanishi, unda o'lchov asosiy mezon ekanligi yoritiladi.

Jahon xalqlari she'riyati taraqqiyotini kuzatganda ular qo'llanilgan she'riy vaznlar quyidagi ikki she'riy tizim asosida yuzaga kelganligini ko'rish mumkin:

1. Kvantitativ she'riy tizimlar.

2. Kvalitativ she'riy tizimlar.

Kvantitativ lotin tilidan olingan bo'lib "quantitas" – miqdor degan ma'noni bildiradi. Bunday vaznlar manbalarda metrik (metr-o'lchov) vaznlar nomi bilan ham yuritiladi. Kvantitativ she'riy tizimlar misradagi uzun va qisqa bo'g'inlarning tartibli almashinishiga va bu orqali talaffuzda erishiladigan satrlar va ohang mutanosibligiga asoslanadigan she'riy tizimlardir. Bu kabi she'riy tizimlar odatda unilarning uzunligi vaqisqaligi semantik farqlanadigan tillarda qo'llaniladi. Masalan, qadimgi yunon, rim, sanskrit lirikasida kvantitativ she'riy tizimlar qo'llanilgan. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra bu tizim fin va klassik xitoy lirikasiga ham xosdir. Shuningdek, arablar tomonidan iste'molga kiritilgan aruz she'riy tizimi ham kvantitativ she'riy tizim hisoblanadi. Kvantitativ she'riy tizimlarning o'ziga xos xususiyatlaridan biri unda musiqiylikning yuqori bo'lishidir.

Aruz vaznlar tizimi haqida dastlabki tushunchaga ega bo'lishdan avval uni o'rganishning ahamiyati va zarurati haqida to'xtalsak.

1. Aruz qoidalarini bilish, murakkab vaznlarda yozilgan baytlarni taqte' qila olish (ritmik bo'laklarga ajrata olish) azaldan salohiyat, iqtidor, ta'bir joiz bo'lsa, yuksak madaniyat belgisi sanalgan.

2. Aruzni, uning o'ziga xos ohanglarini bilish, shu vaznda yozilgan asarlarning faqat mazmunidagina emas, ohang jozibasidan ham zavqlana olish, shu mazmunning shakl bilan mutanosibligini his qilishga yordam beradi. Bunday zavqni, odatda, so'z bilan ifodalab bo'lmaydi.

3. Aruz qonuniyatlarini puxta o'rganish ijodkor badiiy mahoratini to'laroq tasavvur qilish imkonini beradi. O'zbek adabiyoti tarixida vazn imkoniyatlaridan mohirona foydalanadigan, yangi vaznlar ijod eta oladigan, an'anaviy vazn talablariga

to'la rioya etadigan hamda an'anaviy vazn qoliplaridan ba'zan chetga chiqadigan shoirlar mavjud. Bu esa shoir badiiy mahorati mezonlaridan biridir.

4. Aruz mustahkam o'lchovlarga ega bo'lganligi uchun uning yordamida she'riy matnlardagi odatiy va tasodifiy xatolarni aniqlash imkoniyati mavjud. Masalan, Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" dostonidan olingan mashhur bayt:

Odami ersang demagil odami,

Onikim yo'q/ xalq g'ami/din g'ami. – VV – / – V V – / – V –

Ikkinchi misraning uchinchi hijosi qisqa bo'lganligi uchun "oniki" so'ziga "m" tovushini qo'shishning iloji yo'q. Aks holda "mufta'ilun" rukni "fo'ilotun"ga aylanadi. Bu esa "Hayrat ul-abror" dostoni vazniga xilofdir.

5. Aruzni bilish she'riy janrlarni farqlash va to'g'ri tahlil qilishimkonini beradi. Zero, ruboiy, tuyuq, mustazod, noma(yoxudmuhabbatnoma), sayohatnoma kabi janrlar uchun vazn asosiy xususiyatga ega.

Aruz she'riy tizimi dastlab arab adabiyotida, yana ham aniqrog'i, arab xalq og'zaki she'riyatida paydo bo'lgan. Arab xalifaligi davrida islomning boshqa o'lkalarga ham yoyilishi munosabati bilan fors-tojik adabiyoti, uzoqqa turkiy adabiyotga kirib kelgan. "Aruz" istilohining kelib chiqishi borasida turlicha qarashlar mavjud.

1. Alisher Navoiy "Mezon ul avzon" asarida bu atama vaznasoschisi Xalil Ibn Ahmadning vatani bo'lmish Arabiston yarimorolida joylashgan bir vodiyni nomi bilan bog'liqligi, u vodiydagi kishilarning asosiy mashg'uloti vaqtinchalik uy – chodir tikib sotishdan iborat ekanligini aytadi. Shuningdek, arablar uyni "bayt" so'zi bilan ifodalashlari sababli Xalil Ibn Ahmad she'rning eng kichik qismini shu so'z bilan nomlagan. Aruz tizimidagi atamalarning ko'pchiligi shu vodiylar xalqining urf-odatlariga, ashyolari nomidan olingan.

2. Shuningdek, "aruz" so'zi, uyni (chodirning) asosini tashkil etuvchi ustunlar (ruklar)dan birining nomini ham ifodalay ekan. Vohid Tabriziyni fikriga ko'ra, vaznning nomi aynan shu so'zdan olingan.

3. Fors-tojik aruzshunosligining asoschilaridan biri bo'lgan Shamsiddin Muhammad Qays Roziy o'zining "Al-Mu'jam" asarida "aruz" atamaning kelib chiqishi haqida mulohaza yuritay ekan, aruz she'riy nutq o'lchovi ekanligi, vaznli she'r vaznsizdan, to'g'risi noto'g'ridan farqlansin uchun she'rni unga arz qilishlari vajidan unga "aruz" nomi berilganini aytadi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, aruzni amaliy va nazariy o'rganishning eng birlamchi manbasi – bu aruzda yaratilgan she'riyatning o'zi. Shu sabab aruzni o'rganishga bel bog'lagan tolib ishni aruz tizimida yaratilgan she'riyatni ko'proq o'qish, ularning ichki ohangini nozik ilg'ab olishdan boshlashi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOT

1. Алишер Навоий. МАТ. 20 томлик. 7-11-томлар ("Хамса"). – Тошкент: Фан, 1992-94. 117

2. Алишер Навоий. Мезон ул-авзон. МАТ. 16-том. – Т.: Фан, 1998.
3. Аҳмад Тарозий. Фунун ул-балоға // Ўзбек тили ва адабиёти, 2002й., 1-6 сонлар; 2003 й., 1-6 сонлар.
4. Аъзамов А. Аруз. – Т.: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2006.
5. Бобур. Мухтасар (Нашрга тайёрловчи С.Ҳасанов). - Т.: Фан, 1971.
6. Болтабоев Ҳ. “Рисолаи аруз” ва ар